

ელდარ ბუზულაშვილი

კონსტანტინე გვარამაძე – სიკვდილთა დამცველი

(ერთი უცნობი დოკუმენტი)

მესხეთის გამოჩენილ მოღვაწეთა შორის გამორჩეული ადგილი უკავია კონსტანტინე გვარამაძეს (1867-1943). იგი დაიბადა 1867 წლის 20 სექტემბერს ახალციხეში მესხეთის დიდი გულშემმატკიორის, ცნობილი საზოგადო მოღვაწის ივანე გვარამაძის ოჯახში, რომელიც „ვინმე მესხის“ ფსევდონიმით XIX ს-ის მეორე ნახევარში ქართულ პერიოდულ პრესაში ხშირად აქვეყნებდა წერილებს სამხრეთ საქართველოს ისტორიული წარსულის, ეთნოგრაფიის, ეპიგრაფიკული ძეგლებისა და იმდროინდელი მესხეთის მოსახლეობის მძიმე ყოფის შესახებ, რომელსაც რუსეთის ხელისუფლების მიერ გათამამებულ სომეხ სასულიერო პირთა საქმიანობით გადაგვარების საფრთხე დაემუქრა.

ოჯახურმა გარემომ დიდი გავლენა მოახდინა კონსტანტინე გვარამაძის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე. იგი მამის, ივანე გვარამაძის მსგავსად სიცოცხლის ბოლომდე აქტიურ, მრავალმხრივ და მრავალფეროვან მოღვაწეობას ეწეოდა ქვეყნისა და ხალხის საკეთილდღეოდ. მან, როგორც პრაქტიკოსმა პედაგოგმა, დიდი წვლილი შეიტანა განათლების სფეროს განვითარებაში.¹ განსაკუთრებით გამორჩეულია მისი ფოლკლორული მოღვაწეობა. მან მესხეთისა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შეკრიბა ქართული ფოლკლორის ნიმუშები, რომელთა შესახებ პერიოდულ პრესაში ხშირად აქვეყნებდა მასალებს. საერთოდ, კ. გვარამაძის ლიტერატურული მემკვიდრეობა მისსავე სიცოცხლეში 13 წიგნად გამოქვეყნდა,² ნაწილი კი დღემდე გამოუქვეყნებელია და მის არქივშია დაცული.³ მეტად საინტერესოა, აგრეთვე, კონსტანტინე გვარამაძის ისტორიული თემატიკისადმი მიძღვნილი ნაშრომები; ცალკე აღნიშვნის ღირ-

სია კ. გვარამაძე, როგორც სახალხო წიგნების შემდგენელ-გამომცემელი და მესხეთში სხვადასხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებათა ფუძემდებელი. მისი ინიციატივით ახალციხეში, კერძოდ კი რაბათში დაფუძნდა თეატრის სცენის მოყვარულთა წრე. მან აგრეთვე დიდი წვლილი შეიტანა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ახალციხის ფილიალის დაფუძნებაში.⁴

სიძველეთა დაცვის მიზნით, კ. გვარამაძის ინიციატივით 1923 წელს ახალციხეში სამაზრო მუზეუმი დაარსდა, რომლის გამგის მოვალეობას 1924 წლიდან თვით ასრულებდა. მან მუზეუმს გადასცა მამის, ივანე გვარამაძის წიგნები და გამოუქვეყნებელი ნაშრომები, რის საფუძველზეც მუზეუმში შეიქმნა ხელნაწერთა განყოფილება. იგი მუზეუმის მასალების გამდიდრების მიზნით ხშირად აწყობდა ეთნოგრაფიული ხასიათის ექსპედიციებს. ამ ექსპედიციების დროს მან ფეხით შემოიარა მესხეთის მხარე და შეადგინა „მესხეთ-ჯავახეთის ისტორიულ ძეგლთა ცნობარი,“ რომელშიც 360 ისტორიული მნიშვნელობის ძეგლია აღნუსხული.⁵ შეკრებილი ექსპონატებით მუზეუმი იმდენად გაიზარდა, რომ 1937 წელს, კონსტანტინე გვარამაძის უშუალო ძალისხმევით, მის ბაზაზე ჩამოყალიბდა მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, რომელსაც საკუთარი ბიბლიოთეკა და პირადი ნივთები შესწირა. ასაკის გამო მან უარი თქვა მუზეუმის დირექტორობაზე და მუზეუმში მეცნიერ-მუშაკად მუშაობდა სიცოცხლის ბოლომდე. ამის გარდა იგი ითვლებოდა მესხეთის სიძველეთა კულტურის დაცვის კომიტეტის რწმუნებულად. როგორც საარქივო მასალებით დასტურდება, კ. გვარამაძემ, დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, ახალციხეში დააფუძნა არქივი, რომლის მასალები შემდგომ ახალციხის მუზეუმს გადასცა.⁶

კონსტანტინე გვარამაძეს გულს უკლავდა, რომ სამხრეთ საქართველოში შემორჩენილი ძველი ქართული ქრისტიანული ტაძრები მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ეთნიკური სიჭრელის გამო მდგომარეობა კიდევ უფრო მძიმდებოდა. რუსეთის ხელისუფლების მიერ XIX ს-ის 20-იანი წლების ბოლოს თურქეთიდან ჩამოსახლებული სომხური ეკლესიის წარმომადგენლები უძველეს ქართულ მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ ტაძრებს ისაკუთრებდნენ; კვალის წაშლის მიზნით კი ძველ ქართულ ტაძრებზე არსებულ ქართულ წარწერებს შლიდნენ და მას სომხური წარწერებით ცვლიდნენ. ეს პროცესი საბჭოთა ხელისუფლების დროსაც გაგრძელდა. ასეთივე

მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, აგრეთვე, მესხეთის მკვიდრი ქართველი კათოლიკეები, რომლებიც რუსეთის ხელისუფალთა მხარდაჭერით თურქეთიდან გადმოსახლებულმა სომეხმა კათოლიკე სასულიერო პირებმა ეთნიკურ სომხებად გამოაცხადა და მათ წირვალოცვის სომხური რიტი დაუწესა.

ჩვენ მიერ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში მიკვლეულ იქნა საზოგადოებისათვის დღემდე უცნობი დოკუმენტი, რომელიც კარგად წარმოაჩინეს კონსტანტინე გვარამაძის ზრუნვას და დიდ გულისტკივილს იმ მძიმე შედეგების შესახებ, რომელსაც XIX ს-ში და XX ს-ის 20-30-იან წლებში ახალციხე-ახალქალაქის მხარეში ჰქონდა ადგილი. აღნიშნული დოკუმენტი ასახავს ახალციხეში შექმნილ მდგომარეობას, თუ როგორ იკარგებოდა ქართული კულტურის ძეგლები და როგორ ცდილობდნენ მის მისაკუთრებას უცხო ეთნოსის წარმომადგენლები.

აღნიშნული დოკუმენტი იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ მას სრული სახით გთავაზობთ, ავტორის სტილისა და ორთოგრაფიის შენარჩუნებით. კონსტანტინე გვარამაძე მესხეთში შექმნილი ვითარების გამო 1936 წლის 18 ოქტომბერს დახმარებისათვის მიმართავს საქართველოს სახკომსაბჭოს იმდროინდელ თავმჯდომარეს ფ. მახარაძეს. თუმცა, როგორც მიმართვაში აღნიშნულია, მანამდე მისი მიმართვის ადრესატი საქართველოს ცენტრალური კომიტეტის მაშინდელი პირველი მდივანი ლავრენტი ბერია ყოფილა.

„დიდად პატივცემულო
ამხ. ფილიპე მახარაძე.⁷

ოცი, ოცდა ხუთი დღე ადგილობრივი დაშნაკთა საბუთების ძებნაში, მათი საგმირო საქმეების დასადასტურებლად ძლივას შევძელ მოხსენების ვრცლად დაწერა; ამხ. ბერიას⁸ სახელზე დავწერე და ასლი თქვენთვისაც უნდა გადმომეგზავნა.

ეს მოხსენება ამხ. ვარძიელს⁹ (რაი-აღმასკომის თავ-რეს) წარუდგინე, განსახილველად, მან თავის აზრი სთქვა, როცა გადაიკითხა; ეგ მოხსენება შეიძლება ვერც წაიკითხოს ბერიამ და თან ის ნაკლიც სთქვა მოხსენებისა, რომ ძველის ძველი საბუთები გაგიტარებიაო მათი საგმირო ფაქტებისა და სხვ. ეს უფრო უკეთესია ამხ. ფ. მახარაძეს გადაუგზავნოთ, ის უფრო დაინტერესებულია მაგნიარი ისტორიული საბუთებზე აგებული ნაწერებისა, სულ არა იყო რა არქივში შესანახადო...

ახლა თქვენთვის ვეღარ გადავწერე, რადგან სამი თაბადი – 11 გვ. გადაწერა ძნელი იყო და როდესაც გადავწვივებ ბერიას სახელობის ჩემი მოხსენება თქვენთვის გადმომეგზავნა, არც საჭირო იყო ახლის გადაწერა. ამისათვის გიგზავნით თქვენ ცნობად თუ რანაირს პოლიტიკას აწარმოებს შოვინისტ-ნაციონალურ ნიადაგზე ადგილობრივი დამნაკები, მაგ. ეროვნული ინსტ. ლისიციანი, რომელიც გავლილ აგვისტოში აგიტაციებს ეწეოდა და სხვ. რომელიც ვითომ და მოვლინებული იყო ექსპედიციის ხელმძღვანელად სამეცნიერო მიზნით.

პატივისცემით კოტე გვარამაძე
სიძველეთა კულტურის დაცვის კომიტეტის
რწმუნებული და მუზეუმის გამგე

ქ. ახალციხე, 18/X- 36 წ.

ფოსტის ადრესი:

ქ. ახალციხე-რაბათი, ძველი აბასთუმნის ქ., კოტე გვარამაძეს.

დიდად პატივცემული ამხ. ლავრენტი პავლეს-ძე

მ ო ხ ს ე ნ ე ბ ა

ნება მომეცით, დიდად პატივცემულო ამხ. ლავრენტი პავლეს ძე მოგახსენოთ შემდეგი:

თქვენ კარგად მოგეხსენებათ მესხეთ-ჯავახეთი თვითმპყრობელი მეფისა და მინაგვარი მენშევიკების დროიდან ერთ-ერთ უბნელეს კუთხეს შეადგენდა მთელს საქართველოში, რომელიც მოკლებული იყო სწავლა-განათლებას და ყოველ გვარ კულტურულ განვითარებას, ხოლო გამეფებული იყო მის მოსახლეობაში — მრავალ ეროვნანთა და სარწმუნოების მადიარებელთა შორის სრულიად უვიცობა და ველური ცხოვრება, ცხოვრება არაადამიანური, რაც გამოწვეული იყო პოლიტიკურად ზერელედ ხსენებული ხელისუფლებისაგან. მაგალითად სომეხი თათარს აუსია, რომელთა შორის საშინელ სისხლისღვრას იწვევდა, კათოლიკე ქართველები სომხის ერს დაუმონაჟა, რის გამო, თითქმის მთელი ერთი საუკუნის განმავლობაში დაჟა აუტუხა და სასტიკი შური და მტრობა ჩამოაგდო ურთი-ერთ შორის. კათოლიკე ქართველები, რომელნიც მე-XV საუკუნეში, მესხეთ-ჯავახეთში, ოსმალის გაბატონების დროს, როდესაც ოსმალთა ცეცხლით და მახვილით უმასპინძლდებოდა ქართველთა, ზოცავდა ვინც მახმადის სარწმუნოებას არ მიიღებდა და სომეხებს კი ხელს

არ ახლებდა, და იმ ხანებში სომეხი კათოლიკენი ძალიან მცირენი იყვნენ, სალოცავად თავიანთი საკუთარი ეკლესიები არ ჰქონდათ და ქართველი კათოლიკეთა ეკლესიებში ლოცულობდნენ, რადგანაც ეს ორი გვარის კათოლიკენი ერთ სარწმუნოებას აღიარებდნენ. თათრების მახვილის ასაცილებლად მათ სომეხად უჩვენეს თავი, და მაშინ დედა-ენაზე ლოცვას დაანებეს თავი და ამათაც სომხურად დაიწვეს ქართველ კათოლიკეებმა. შემდეგ 1829-ში, რუსმა რომ აიღო ჩვენი კუთხე და იმ დროს აზრუმიდან გრაფ პასკევიჩმა 111 ათასი სომეხი გადმოსახლა ჩვენ კუთხეებში, მაშინ ახლად გადმოსახლებული სომეხ-კათოლიკეები დაეპატრონენ ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიებს და თვით ქართველ კათოლიკეებსაც სომხად ნათლავდნენ: და ამის თანახმანი რო არ იყვნენ ჩვენი კათოლიკენი ქართულ ენაზე მონდომეს წირვა-ლოცვა, მარა ამის წინააღმდეგ ალექსანდრე II-ემ 1886 წელს, „Высочайшее повеление“ გამოსცა, რითაც აღუკრძალა კათოლიკე ქართველებს ლოცვა თავიანთ ეკლესიებში და ამით ხანგრძლივი დავა მოსპო. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის გამარჯვებით, კათოლიკე ქართველებმა აღადგინეს ძველებურად თავიანთ დედა-ენაზე წირვა-ლოცვა. მარა ამით კიდევ არ სცხრებიან სომხები და კიდევ თავიანთ ნაცად აღიარებენ ჩვენი კუთხეების ქართველ კათოლიკეებს, რომელთა რიცხვი 6 ათას სულამდე ითვლებოდა გასაბჭოებამდე ტირასპოლის რომის კათოლიკე ეპისკოპოსის აღრიცხვით (იხ. იმ წლების ეპისკოპოსის კალენდრები). აქვე უნდა აღვნიშნოთ ებრაელთა ჩაგვრა და წვალება ქრისტიანებისაგან. ასეთ ველურ ცხოვრებას განიცდიდა გასაბჭოებამდე ჩვენი მესხეთ-ჯავახეთი, ჩვენს კუთხეში ეროვნებით და სარწმუნოებით მოსახლეობა განიყოფება შემდეგნაირად: მახმადიანი ქართველები, ქურთები და თარაქამები. ქართველები, მართლმადიდებელი და კათოლიკის სარწმუნოების; სომხები, გრიგორიანისა და კათოლიკის სარწმუნოებისა; ბერძნები, პოლონელები და სხვები. მეტი ნაწილი მესხეთ-ჯავახეთში ეროვნებით სარწმუნოებების მიუხედავად, შეადგენენ ქართველები (ქართველი მაჰმადიანების ჩათვლით), შემდეგ — სომხები და სხვ. ურთიერთშორის დამოკიდებულება ქართველებთან, ყველა ადგილობრივი ეროვნებისა და სარწმუნოებისა, მეტად სიმპატიურია, მშვიდობიანი და სიყვარულიანი, არასდროს არ ახსოვს ადგილობრივ ქართველებს იმათგან უსიამოვნება, სომხებს გარდა, რომელნიც ნაციონალურს ნიადაგზე სასტიკ შურს და მტრობას აწარმოებდნენ და დღესაც გასაბჭოების დროსაც კი ბედავენ ასეთ ნაციონალურს და

შოვინისტურს პოლიტიკას. ასეთ ფაქტებს ქვემოთ აღვნიშნავ, რაც იწვევს ეროვნებებს შორის ურთიერთ არეგ-დარეგას, შეხლა-შემოხლას და დაუბოლოვებელ უსიამოვნებას, როგორცაა უწინ მეფისა და მენშევიკების ხელისუფლების დროს აწარმოებდნენ. დავიწყოთ ძველი ფაქტებიდან დაშნაკთა საგმირო ჩადენილობა;

ა) 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის გადატრიალებისას უსულხაჩაოს მეთაურობით დაშნაკები შეცვოდნენ ხაზინაში და მოსამსახურენის ეროვნებანი აღწერეს და არა სომეხთ გვარის თანამშრომლებს გამოუცხადეს, იქიდან წასულიყვნენ, რადგანაც სომხებს გვეკუთვნის აქაურობაო (ნაამბობი ტროფინე მაისურაძესი... ფინგანის მთავ. ბუდალტერი რომელიც მსახურობდა);

ბ) იმავე თებერვლის რევოლუციის დროს, ადგილობრივ გიმნაზიაში, დიდი არეულობა და აურზაური ატეხეს დაშნაკებმა ანჯელოვის თაოსნობით (დიდი ყოფილი ვაჭარი), გიმნაზიის დირექტორი სერგო დანელია, ოთხი ქართველი მასწავლებელითურთ, გააგდეს ვარციხეს გიმნაზიიდან და იმათ მაგფორად სომხები დანიშნეს. (ამას დასამტკიცებლად იხ. გაზეთები: „სახალხო საქმე“ 1917 წ. N79; გაზ. „საქართველო“ 1917 წ. 188 და 189).

გ) ამავე გიმნაზიაში მისი დაარსებიდან, 1890 წელს, სომხებმა თავიანთი ენა შეიტანეს გიმნაზიის ადმინისტრაციაში სასწავლებლად, ხოლო ქართული ენა უარყოფილი იქნა. იქ სასწავლებლად ქართველი მშობლები თხოულობდნენ დედა-ენის შეტანასაც, მარა ვერას გახდნენ. იმ დროს მე ქართველების მშობლებს თავი მოუყარე ერთად და ჩემი თაოსნობით, დემონსტრაციულად გავილაშქრე რამოდენიმე გზით, ადმინისტრაციის წინააღმდეგ, დაჟინებით მოვითხოვე ქართული ენის შეტანა გიმნაზიაში ისე, როგორც სომხური ენა; მხოლოდ მაშინ გვადირსეს ქართული, მაგრამ ქართული ენის მასწავლებლის ხელფასი, 5 მანეთი დანიშნეს თვეში, იმ მიზნით, რომ ამ ხელფასში არავინ იმსახურაბდა, მაშინ პრინციპის გულობისა მე ვიკისრე 5 მანეთის ხელფასზე სწავლება, როდესაც არავინ იკისრა. ამის დასამტკიცებლად აღვნიშნავ საბუთს: „სოციალ-უზრუნველყოფის განყოფილების მიერ შედგენილი გამოკვლევითი აქტნი გამგის პ. ჭყონიას მიერ, 1928 წელს, 4 ივლისს, თანახმად სრ. საქართველოს „ცაკანს უზრუნველყოფის განყოფილების მომართვისა, 1928 წელს 16 მაისიდან №1662, მოქ. გვარამიძის კ. განსაკუთრებული დამსახურების გამოსაკვლევად.“

დ) 1917 წლის ოქტომბერს რევოლუციური გადატრიალებისას

დაშნაკებმა აშოვას თაოსნობით გაიტაცეს ჩუმად შაშხანები და ტყვი-ათმფრქვევები ადგილობრივი საწყობებიდან და გადაზიდეს სომხეთში (ნაამბობი პენსიონერი გაბო მღებრიშვილის მიერ).

ე) 1918/19 წლებში, სომხებმა უსულხაჩაოს თაოსნობით სასტიკი აგიტაციებით გაამწვავეს თათრების ალა-ბეგების მიერ ქართველები-სადმი დაჟა, რომლებიც მოითხოვდნენ ახალციხეს დაპატრონებოდნენ; სომეხ დაშნაკებმა თათარ-ქართველთა დაიწყეს ორჭოფული აგიტაციები; ამ ორ მოძმე ქართველ-მაჰმადიანთა და ქართველთა შორის, ატეხილ დაჟა შხამიანი აგიტაციებით გამოიწვიეს მესხეთ-ჯავახეთს დამღუპველი და გამანადგურებელი ომი; შეუჩნდნენ ქართველებს და საბრძოლველად უსისინებდნენ: არიქა, ქართველებო „ჩვენც თქვენსკენ ვართ, დავკრათ ურჯულო თათრებს, ოსმალოს გაბატონებას ცდილობენ ქართველების კუთვნილ სამფლობელოშიო“ და იმავე დროს, მაჰმადიანებს ეჩურჩულებოდნენ: „ახალციხე თქვენია, დასცხეთ ქართველებს, საქართველო უნდათ გააბატონონო“... რის გამოც გამოიწვიეს საშინელი სისხლის ღვრა-განადგურება. მოსახლეთა ლტოლვა და გაპარტახება, რის მომსწრენი თქვენცა ბრძანდებით ამხ. ლავრენტი პავლეს ძე, თუ რა მწარე და საშავბნელო დღეები განიცადა იმ დროს მესხეთ-ჯავახეთმა, ასეთი პოლიტიკა დაშნაკებისა გამოწვეული იყო ნაციონალურ ნიადაგზე, რადგან ისინი ეპატრონებიან ამ ჩვენს კუთხეებს და ჰაისტანათ თვნიან. იმ ატეხილი ომით წყალი აღვრიეს თავიანთ სასარგებლოდ, ქართველების დახმარებით ცდილობენ მაჰმადიანების გაწყვეტას, რითაც სისხლს იძიებდნენ იმ დროს, სომეხ-თათართა შორის არეულ სისხლის ღვრის ნიადაგზე, რაც სწარმოებდა კავკასიის ყველა დაბა-ქალაქ-სოფლებში.“ იმ შრომელებში ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობა, მათთან შედარებით როგორც მცირე რიცხოვანი ერთიან დასუსტებოდენ და თვითონ კი რჩებოდათ საბატონოდ მესხეთ-ჯავახეთ, რომელსაც დიდი ხნიდან ეპატრონებიან, ე. ი. 1829 წლიდან ერზერუმიდან აქ გადმოსახლების დღიდან. იმ ომის 1928/9 წლებისას გამომწვევისა, რომ დაშნაკები ბრძანდებოდნენ, სადაც ნათლად ცხადდებოდა მათი სამარცხვინო საგმირო საქმენი. (იხ. გაზ. „სახალხო საქმე“ 1917 წლისა, №34, გაზ. „სახალხო საქმე“, 1919 წლ. №552).

ვ) ნაციონალურ ნიადაგზე რო ეპატრონებიან ჩვენ კუთხეებს იქიდანაც ნათლად სჩანს სომხების სისამაგლე და სითაღლითე, რო ძველს ისტორიულს ძეგლებზე ისტორიულ ეკლესიებზე, ქართულ ხუცურ წარწერებს ფხეკავენ და ნაცვლად სომხურად აწერენ, მაგ;

სოფ. ალასტანში (ჯავახეთი) ძველ ეკლესიაზე, ხუცური წარწერა, რომელიც 20-30 წლის წინედ ჩემის თვალით მინახავს, ის ხუცური წარწერა და ის ხუცურის ნაწერის ტექსტი, მამაჩემს ივანე გვარამიძეს ქართულს ლიტერატურაში ცნობილს — „ვინმე მესხი“-ს, რომელიც ისტორიკოსი და არქეოლოგი გახლდათ, 1880-იან წლებში, „ჯავახეთის და მესხეთის“ ძველი ისტორიული ძეგლებიდან ყველა წარწერები ხუცური თუ მხედრულია, თავის არხეოლოგიურ მგზავრობაში გადმოწერილი აქვს, რომელიც ჩვენთან დღესაც დაცულია და იმ დროის გაზეთებში „დროებაშია“ აღუნიშნავს, მაგ. იხ. გაზეთები „ვინმე მესხის“ არქეოლოგიური მოგზაურობანი (ფელეტონის სვეტებში მოთავსებული) კუმურდოს ეკლესიის ხუცურ წარწერებზე. გაზ. „დროება“ 1880 წ. №196; აწყვირის ეკლესიის - „დროება“ 1882 წ. №167, ბიეთი ეკლესიისა, გაზ. „დროება“ 1882 წელი, №168 და სხვაც ბევრია ამავე წლების. ეს ალასტანის წარწერა ხუცური, გაუჩინარებულია და მის ნაცვლად სომხურად დაუწერიათ, რომელიც ვნახე 2-3 წლის წინედ ჩემის თავლით, როდესაც სიძველეთა დაცვის კომიტეტის დავალებით გაგზავნილი ვიყავი იქ რწმუნებულად აპარატის მოსაწყობად სიძველეთა დასაცავად. ეს ცნობა სიძველეთა კომიტეტს მოვახსენე და გაუჩინარებული ხუცურის წარწერის ტექსტიც გადაუგზავნე. რითაც შევატყობინე, რომ აღარ არსებობს ის ხუცური და ნაცვლად არის მისი სომხური წარწერა იმ ეკლესიაზე მეთქი. ის ტექსტი მეც მაქვს, მინდოდა თქვენთან ასლის გამოგზავნა მაგრამ ვერ ვიპოვე ჩემს არქივში ნაჩქარევად. ასევე აქვთ წაფხეკილ ხორენიაში, განმაში და სხვაგან (ჯავახეთი) და მის ნაცვლად სომხური წარწერები ჩანს იქაც. მაგ. სოფ. განმის ეკლესიების ნაწილობრივ წარწერების ტექსტს აღვნიშნავ. „ვინმე მესხი“-ს გადმოწერილ უბის წიგნის ფურცლებიდან: სოფ. განმა (ჯავახეთი) ძველი ეკლესიის კარზედ ასე აწერია („ვინმე მესხი“-ს გადმოწერილი 1880 წლებში) ... (ქ. ღვთი გვირგვინოსანი მეფე გიორგის ლაშქარნი და სამეფოს დაიფარენ დედაო ღვთის და მხსნელისაო). განმა ეკლესიის კარზე ხუცურს აღარ ვწერ ნაცვლად იმისა მხედრულად ახსნას აღვნიშნავ: „ღმერთო აღიდე ორთავე ცხოვრებათა მანდატურთ უხუცესი შალვა ძმათა ძითა მათგანი ცოცხალ აღვაშენეთ ესე საყდართ ჩვენ ნიკოლას ძეთა შალვას მონას მან გლახას მეოხე ექმენ ღმერთო ყოველთაო საყდარი დედისა ღვთისასა.“

გ) ასპინძის რაიონში, ასპინძიდან ერთი კილომეტრის დაშორებით აღმოსავლეთზე, ახალქალაქის გზატკეცილზე ხვილიშის

ძველ ეკლესიაში ტამალის სომხებს, შეუტანიათ სომხურათ ნაწერი, ოთხ-კუთხი ქვა 5-6 ფუთის სიბმოსა ეკლესიის დასაპატრონებლად. ის კი დავიწყებიათ იმ უბედურებს, რო ეკლესიის სამხრეთის კედელზე ზევით ხუცური წარწერა აქვს. ალბათ ის წარწერაც მათ ხუცურ, სომხურ წარწერა გონებიათ. რადგან ასო მთავრული ხუცური ნაწერი ძალიან წააგავს სომხურს ძველს გრაფარის ნაწერს. ასე რომ არ გონებოდათ იმასაც წაფხეკავდენ თვარა თავიანთ გასამტყუნარის ქართულს საბუთს, არ დატოვებდნენ. რაც ცხადს ჰყოფს იმათ სითაღლითეს და ქურდობასა, რომ ის სიძველე ქართველების ნაგებობას ამტკიცებს და არა სომხებისას. აქ ჩვენში ახალციხის მახლობელ სოფ. ყურათ უბანში ძველს ნანგრევს პატარა ეკლესიის ტრაპეზისა ქვაზედ აწერია: „წა ნინოს ჯვარი ვაზისა.“ ჩუქურთმები ამოკვეთილია, და ამ ჯვარზე რამოდენიმე ასო სომხური აწერია, ალბათ ესეც სოფ. წყრუთის ნასაქმევი იქნება, (წყრუთი 2-3 კილომეტრით დაშორებულია ყურათ უბანიდან). მაგალითების მოყვანა ბევრი შეიძლება, მარა სომხების სითაღლითის დასამტკიცებლად ესეც საკმარისი უნდა იყოს მგონია, რითაც ქართულ ისტორიულ ძეგლებს ამახინჯებს და ისტორიის ვნებას აძლევენ და ისტორიულ სინამდვილის კანონებს არღვევენ და ამახინჯებენ. ამისათვის მომყავს სომხების ასეთი სითაღლითის ნიადაგზე ნაციონალურ მუშაობის საბუთები, თვარა მე არავითარი სიძულვილი არ მიმიძღვის მათდამი, როგორც სოციალისტი ყველა ეროვნებას ერთნაირი და საერთო თვალსაზრისით უცქერი, რასაც ნათლად ამტკიცებს ჩემს სიცოცხლეში სომხებთან ამხანაგური განწყობილება. ჩემი მცირე საზოგადოლიტერატურული მოღვაწეობის ნიმუშებიდან, როდესაც სომხური ლიტერატურიდან ქართულად ნათარგმნი მაქვს და ცალკე ბროშურათ დაბეჭდილი შხიანცის „ნაკადული“ 1906 წელში და დასაბეჭდად განმზადილი მაქვს თათარ-სომეხთა შორის სისხლის ღვრის ნიადაგზე მწერალ აპრონიანის „ნიშა-ხარი (ბაბო)“. მე ფაქტები მომყავს სომხების მიერ ისტორიულ დამახინჯებების ხაზზე, რაც შეუწყნარებელია ეს მათთვის საბჭოთა ხელისუფლებისადმი.

გასაბჭოებამ ყოველივე ძველი მეფობისა და მენშევიკების ხელისუფლების ბარბაროსული ეროვნების ჩაგვრა და არა ადამიანური ცხოვრება მათ შორის მოსპო, ყოველივე შური და მტრობა ნაციონალურს და სარწმუნოების ნოადაგზე დაქუცმაცებული უამრავი მოსახლეობა გაერთიანდა ერთ ძმურსა, ამხანაგურს შეკავშირებაზე დაამყარა, რომლებიც საქართველოს გასაბჭოებიდან, 15 წლის

მანძილზე გაერთიანებული ძალით ყველა მშრომელი მუშა-გლეხი კოლექტიურად მუშაობაში ჩაბმული, დღეს შეძლებულს და სამთო ცხოვრებას მისწია და ერთობ გააბედნიერა სწავლა-განათლების და... კულტურის აყვავებით და პოლიტიკური ძველი ჩაგვრისა და ადამიანური უფლებების მოკლებულნი გაანთავისუფლა და საამაყო ცხოვრება შეუქმნა, რომელნიც მჩქეფარე წყალსავით მიისწრაფიან ნასიამოვნევი მშრომელნი სოციალიზმის მშენებლობის უკედ წარმატებისაკენ, რაც ასეთი ჩვენი ბედნიერება, რომელიც ჩვენი დიდებული ბელადთა ლენინ-სტალინის კომუნისტური სოციალისტურ პარტიის წყალობით მოხდა, მთელ მსოფლიოს ტერიტორიის სახელმწიფოებში ერთად-ერთი თითოთ საჩვენებელი დიდებული ცხოვრება შეიქმნა. ანტისაბჭოს მიმდევარი ტროცკ-ზინოვიები და მენშევიკური და მათი დამქაშნი, ვერ იცდიან პროლეტარიატის მაღალ მწვერვალზე ბედნიერებას და ყოველივე ღონისძიებით ცდილობენ ოქტომბერს რევოლუციის მონაპოვარი ბედნიერება დაამზონ და ხელთ იგდონ ჩვენი ძალაუფლება და ასეთ ნიადაგზე ჩვენს დაწესებულებაშიაც კიდევ არიან დარჩენილნი ასეთი ნაძირალები, რომელიც თავიანთ შოვინისტური და ნაციონალური შუღლით აღჭურვილნი ცდილობენ ლენინ-სტალინის სოციალიზმის აყვავებულ მშენებლობას.

ჩვენს ადგილობრივ აღმასკომში თავმჯდომარე ღვაშიჩავას წასვლის შემდეგ მის კანცელარიაში და მის გარშემო დაწესებულებებში დამნაშავეთა ბანდამ იჩინა თავი. აღმასკომის მდივანი საშა არგუთიანის თაოსნობით, რომელთა პოლიტიკა იყო ნაციონალური და უკეთ, რომ ვთქვათ ეპატრონებოდნენ ახალციხეს, ასეთ ნიადაგზე მათ აღმოაჩნდათ ახალციხის ისტორია რემენგტონზე დაბეჭდილი, სადაც სხვათა შორის ეწერა რაბათში (ახალციხის ძველ ნაწილში) 70-იან წლებში 700 სომეხი ცხოვრობდა და რამოდენიმე ქართველიო და ასეთსავე ცრუ ცნობებს აწვდიდნენ გარეთგან მოსულ ექსკურსანტებს, ტურისტებს და სხვა. ასეთი სხვა ცნობებიც იყო იქ აღნიშნული. ეს ისტორია მე ხელთ ჩამივარდა 1924 წელში, როდესაც მასწავლებლობიდან მუზეუმში გამგედ გადაყვანილ ვიქენი აღმასკომისაგან. ასლი გადვიღე აქიდან და მინდოდა სიძველეთა დაცვის კომიტეტში გადაგზავნა ამ ცრუ ისტორიისა, მაგრამ სამწუხაროთ განათლების განყოფილების შკაფიდან (სადაც ჩემ ქაღალდებს იქ ვინახავდი) მომპარეს, ოღონდ ის ცნობა, რომელიც რაბათის მცხოვრებთ შეეხებოდა იმისი გასამტყუნარ საბუთი ვიპოვე აღმასკომის არქივში, სადაც 700

სომეხი ცხოვრობდა 1870 წელსიო და რამოდენიმე ქართველიო. იმ წელს ქალაქის საბჭოს „სბორჩიკი“ სტ. დიდიმამაშვილის ქართულათ ნაწერი წიგნი ვნახე არქივში, რომელიც „პოდატის“ ფულებს კრეფდა თურმე იქ, რაბათის მოსახლეობა სულ აღწერილი იყო გვარი სახელით. მის აღწერებში 700 მცხოვრებელი სულ ქართველია აღნიშნული და რამოდენიმე სომეხი.

ამ არგუთიანს უსარგებელია ქართველ კათოლიკების გასომხებით, რადგანაც სულ ქართველი კათოლიკები არიან და სომეხი კი რამოდენიმე ოჯახობა იყო. ქართველი კათოლიკეები სომხად მოუნათლავს.

ეს დამნაკები წინააღმდეგი იყვნენ აქ მუზეუმის და არქივის შექმნისა, რომლის გამგედ მე ვიყავი. არ მაძლევდნენ შესაფერის ბინას, და უბრალო პატარა ოთახებით მიმასპინძლებოდნენ, სადაც არც მუშაობა შეიძლებოდა სივიწროვისა და სიბნელის გამო და თან სინესტეც არ აკლდა. უბინაობის გამო ძვირფასი მუზეუმი სინესტიგან ზიანდებოდა. ა. წ. იანვრამდის სამუშაოდ შესაფერი ბინა არ მჭქონდა და მალ-მალ იმ ბინებიდანაც სხვადასხვა უარეს ბინებზე მატარებებდნენ საარქივო ფონდებს, მის გამო გზა-დაგზა-შუა, ირეოდა და იფხრიწებოდა: ბევრჯერ უარი ვუთხარი გადატანაზე სხვა ბინებზე, რადგან ფუჭდებოდა და ირეოდა ფონდები. მაგრამ არგუთიანი კარებს აღებდა შერჩეულ გასაღებით და სხვა ბინებზე უჩემოდ გადაჭქონდა, როდესამ მე რაიონში მივლინებული ვიქნებოდი სიძველეთა დაცვის გამო. 12 წლის განმავლობაში 15-16 ჯერ უცვალებს ადგილი არქივს, რამაც არქივს ზიანი მიაყენა. ახლა კი აღმასკომის შენობაშია მოთავსებული, უკანასკნელი კარის გატეხით ორი წლის წინად გადატანილ იქნა არქივი აღმასკომის თავმჯდომარის აბდულოვის განკარგულებით ისეთ ბინაზე, სადაც მზე არასდროს არ შეიჭიტიებოდა, ფასადი შენობისა ჩრდილოეთისკენ ჰქონდა. თანაც გვერდით ღელის წყალი ჩაუდიოდა, რის გამო ბინა ნესტიანდებოდა. მე წინააღმდეგი ვიყავი, როგორც არქივისათვის გამოუსადეგარი და სხვა, ხოლო მასზე უკეთეს მშრალს და მზიან ბინაზე გადავიტანე საარქივო ფონდები. ორი დღის შემდეგ კი ისე მოხდა, რომ ძველი ბინა მეზობლის ბინიდან გაჩენილ ხანძრით გადაიწვა. მე რომ არ გადამეტანა იქიდან არქივი მთელი არქივის ძვირფასი ფონდებიც გადაიბუგებოდა ბინასთან ერთად.

ასე მე გადავარჩინე ცეცხლის გადაბუგვას აღმასკომის თავმჯდომარის აბდულოვის განკარგულობით ნაჩვენები ბინაზე, რომელიც

არგუთიანის დამქაშების მიერ იყო ის ბინა არქივისათვის შეთავაზებული.

არქივის ფონდების ხანძრის გადაბუგვისაგან გადარჩენისათვის, აღმასკომის პრეზიდიუმის დადგენილებით 100 მანეთით ვიქენ დაჯილდოებული. ეს არქივი მუზეუმთან მე დაგაარსე 1924 წელში, ღვაძიჩავას აღმასკომში თავმჯდომარეობის დროს. ღვაძიჩავას დროს არქივი სისტემატიურად მოვაწყვე და ამისათვის შესაფერ სამუდამო ბინისათვის არჩეულ იყო უნიცვეისეული სახლი, რის შესაკეთებლად ღვაძიჩავამ 1500 მანეთი გადაიხადა, მაგრამ მის შეკეთებას ღვაძიჩავას გადასვლამ მოუსწრო აქედან და შემდეგ მის წასვლისა აღარავის უფიქრნია არქივისათვის და მუზეუმის შესაფერ სამუდამო ბინისათვის, რასაც არგუთინი და მისი დამქაშები აბრკოლებდნენ და მათივე მეოხებით 15-16-ჯერ ბინების გამოცვლით 2-3 ჯერ კარის გატეხის საშუალებით, რაც ცენტრარქივსაც ვაცნობე და პოლიტბიუროსაც და „ცაკი“-ის თავმჯდომარე ამხ. ფ. მახარაძესაც. ამხ. ფ. მახარაძემ ჩემი მოხსენება იმ დროს მუშ-გლეხინს გადმოუგზავნა თავისი ბრძანებითურთ, რათა გამოეძიათ საქმე, არქივის ხელის შემშლელნი პასუხისგებაში მიეცათ და არქივისათვის კი შესაფერისი ბინა, მარა ყველაფერი უშედეგოდ დარჩათ, „ცაკი“-ს თავჯდომარეს ბრძანებამ ტყვილა გაიარა, არც არავის გამოუძევია და არც არქივისათვის მიუციათ შესაფერისი ბინა, რაც ყველა დაბრკოლება არქივის მუშაობის არგუთიანი და მისი დამქაშნი აძლევდნენ, რის მეოხებით არქივი განადგურდა. რაიკომის პასუხისმგებელმა მდივანმა ამხ. ცერაძემ რა შეიტყო არგუთინის და მისი დამქაშთა მავნებლობა, მოხსნა თავიანთი თანამდებობიდან. თვით აღმასკომის მდივანი არგუთიანი, პროკურორი ოდიბაშიანი, აღმასკომის მოადგილე არშაკ მანახოვი, განათლების განყ. გამგე პაზოვეი და სხვ. როდესაც გადაყვანილ იქნა ცერაძე სხვაგან, რამოდენიმე ხნის შემდეგ ხსენებული მოხსნილები ზოგი ისევ თავის ადგილზე წამოსკუპდნენ. ზოგნი უკეთეს ადგილებზე დანიშნეს. ოდებაშიანი დღესაც თავის პოსტზეა პროკურორად, ხოლო ზემორე ხსენებული პაზოვეი რაიადმასკომის ინსტრუქტორად (არგუთიანი და მანახოვი აღარ არიან უკანასკნელნი პარტიიდანაც მოხსნილნი იქნა).

ორიოდე წლის წინად ცენტრარქვიდან მოვლინებული გიორგი ბოჭორიძე, ეკლესიებიდან ჰკრებდა სამუზეუმო ისტორიულ წიგნებს სათანადო მანდატით მუზეუმისათვის, სომხების ეკლესიების გარდა, ყველა ეკლესიებმა ულაპარაკოთ გადასცეს ბოჭორიძეს ისტორიული

წიგნები. სომხების მღვდელ აზნაუროვმა ეპისკოპოსის შეუკითხავად არ გადასცა წიგნები, რისთვისაც პროკურორს გამოეცხადა მღვდელი აზნაუროვის ასეთი საქციელი. პროკურორმა ოდებამიანმა აზნაუროვს დაუჭირა მხარი და ბოჭორიძეს ეუბნება: რა გენაღვლება შეეკითხოსო. აზნაუროვს ეპისკოპოზისაგან ნება მოსვლია ერევნის მუზეუმისათვის გადასაცემად და არა ტფილისისათვის და მაშინათვე კიდევ გადაუგზავნა აზნაუროვს ერევანში, რის საბუთათ ფოსტის ქვითარი უჩვენა პროკურორმა ბოჭორიძეს. ამასვე ბოჭორიძემ პროკურორს უსაყვედურა: აქ რა შუაში იყო ეპისკოპოზი, მე, ცენტრიდან სათანადო მანდატი მაქვს და ყველა ეკლესია ნებაყოფლობით გვამღვენო. თქვენი ცენტრის კანონი აქ არ იკანონებს, რადგან საზღვარია აქ, ჩვენებური კანონები გვაქვს, როგორც საზღვარს შეჰფერისო, მიუგო პროკურორმა. გარედან მოსული დამნაკები კიდევ მეტს მაგნებლობას ეწვეიან სოციალიზმის წინააღმდეგ, რომელნიც ექსპედიციების სახით ველინებიან ვითომდა სამეცნიერო მუშაობის მიზნით, ნამდვილად და კი აგიტაცებს აწარმოებენ ნაციონალურს და შოვინისტურს ნიადაგზე ადგილობრივ მოსახლეობაში არეუ-დასარეყად მშვიდობიან და წყნარი სოციალიზმის მშენებელ-მშრომელთა მასაში.

ასეთი ექსპედიციები ზოგი სათანადო მანდატით აღჭურვილია და ზოგიც უმანდატოთ ჩუმად დაძვრებიან და თავიანთ პროგრამას გადაჭარბებულ პროცენტებითაც ასრულებენ, ვინაიდან პროგრამის შემზღუდველს აქ ვერა ნახავს და თამამად ქადაგობს, რადგან ჩვენ კუთხეში შემზღუდველნი დიდი რაოდენობით ნაკლებია, ვიდრე აგიტატორის მსმენელნი - აი ფაქტები:

ა.წ.-ს აგვისტოს პირველ რიცხვებში ერევნიდან მოგვევლინა სათანადო მანდატით ეთნოგრაფიული ექსპედიცია ისტორიკოს სტ. ლისიციანის ხელმძღვანელობით, რომელიც სომეხთა მოსახლეობაში კრებდა ეთნოგრაფიულ ნივთებს. ლისიციანი მესტუმრა სახლში, როგორც სიძველეთა კომიტეტის რწმუნებულს და გამიზიარა თავისი ჩვენში მოსვლის მიზანი, თან ისიც დასძინა, რომ ერთი თვეა ის ჯავახეთშიაც მოგზაურობდა, სადაც შეეკრიბა 100 ფუთამდე ეთნოგრაფიული ნივთები, რომელიც იქიდანვე გადავაგზავნე ერევანში და ახლა აქ ვკრებ სომხების მოსახლეობაშიო. მას თან ახლდა ერევნელი ასპირანტი არამ იაზინჯიანი. სხვათა შორის გააბა საუბარი, როცა გაიგო ჩემი ქართველთ კათოლიკობა მითხრა: თქვენ კათოლიკები სომხურათ ლოცულობდით მეფის დროს, სომხები ხართ და რატომ

ქართველობით. მამაშენიც, მღვდელი ივანე გვარამაძე ფსევდონიმით ცნობილი „ვინმე მესხი,“ სომხური ენის კარგი მცოდნე იყო, ვენეციაში სომხურად გაიზარდა და ბოლოს ისიც გაქართველდაო (მამაჩემი კი არასდროს არ ყოფილა ევროპაში მეთქი, ტყვილს ამბობ ლისიციანო, შევაწყვეტინე ლაპარაკი და ისე განაგრძო). ტფილისისკენ თელეთი სთქვა თუ სხვა სოფელი კარგად აღარ მახსოვს, ძველს ეკლესიაზე, იქ სომხური წარწერა ჰქონდა ქართველებს წაუხოციათ და ქართული წარწერითო, ჯავახეთში კი აქა იქ კიდევ დარჩენილა ეკლესიებზე სომხურ წარწერებით, მაგ. სოფ. ხორენიას, კუმურდოს, განმას, ალასტანს; მე ჩამეცინა უნებლიეთ, როდესაც ასეთი სიცრუე სთქვა მან, როდესაც იმ ეკლესიებზე ხუცურ წარწერებში სომხებს აქვთ წახოცილი და ნაცვლათ სომხური დაწერით, ამის შესახებ ზვეითაც მოვიხსენიე, სადაც განძს ეკლესიის ხუცური წარწერის ასლიც ავღნიშნე. ლისიციანის ყველა ნალაპარაკევი სიცრუეს შეადგენდა, იძულებული გავხდი შესაფერი ისტორიული საბუთების მოყვანით გაემასპინძლდებოდი, რითაც ხმა გაგაკმედინე. გამოთხოვებისას პერგამენტზე ნაწერი წიგნები მთხოვა, რომელიც ჩემთან ნახა საყიდლად, მე უარი უთხარი, საქართველოს მუზეუმს უნდა გადაეცემა, როგორც მისი ტერიტორიის წიგნი მეთქი. ლისიციანი ჩემგან ლევან ბაიბურთელის სახლში წავიდა, იქ იყო ოთახში შოთა რუსთაველის სურათი დაინახა კედელზე დაკიდებული, რისთვისაც სახლის პატრონს უსაყვედურა თურმე, თქვენ ხომ სომხები ხართ, რათ გინდა რუსთაველი დაგიკიდიათ ოთახში (ნაამბობი ლევანის და ნინა ბაიბურთელისაგან).

ლისიციანმა ინახულა ადგილობრივი პროკურორი ოდიბაშიანი და სახალხო მოსამართლე, რომელთაც დაავალა: ამ ცოტა ხანში, მოხდება გამორკვევა დაწესებულებებში, თუ რა ენაზე უნდა სწარმოებდეს მუშაობა, თქვენ ეცადეთ და სომხური ენა მოითხოვეთო, ეუბნება ლისიციანი და თუ არ გატარდეს თათრების მრავალრიცხოვნების გამო, მაშინ უეჭველად რუსული ენა მოითხოვეთ, ოღონდ ეცადეთ ქართული ენა არ შეიტანოთ (ნაამბობი სტეფანე ლევანის ძე ფირალიშვილისაგან).

ასპინძის მაჰმადიანთა შორის მახლობელ სოფელ ტამაღვის სომხები და ჯავახეთის დაშნაკები აგიტაციას ეწვეიან: თქვენ მაჰმადიანებს ქართველებმა ალა სულთანოვი მოგიკლეს და ჩვენ სომხებს ბერიაძე ხანჯიანი მოგვიკლა და ხმა გააგრცველეს თავის თავი მოიკლაო, ხანჯიანმაო. ასეთი ხმები აქ ახალციხეშიაც ისმის (ასპინძის

ნაამბობი შინსახკომის ინსპექტორი, ირაკლი ჭინჭველაძე).

ლისიციანის ჩვენში მოსვლის ორი კვირის წინედ არალეგალურად დაძვრებოდა უმანდატო ექსპედიცია, რომლის ვინაობა ვერ გავიგეთ, თუმცა ბევრი ზომა მივიღეთ გაგვეგო. ისიც ნაციონალურ ნიადაგზე ეწეოდა აგიტაციას. ქართველ კათოლიკეთა ჯვრის ეკლესიის...სომხურ ნაწერი გვანახა, რითაც უსაბუთებდა გარშემოხვეულთ რაბათლებს, რომ ეს ეკლესია სომხების აშენებულაიო. იქ დამსწრე რაფაელ ქურჭიბაშვილი შესდავებოდა, რას ცრუობ ამხანაგო, სომხები ერზერუმიდან ასი წელია, რაც მოვიდენ აქ და როგორ იქნა 7-8 ასი წელს გაკეთებული სომხებს აუგიათო.

რადგან მოხსენება ძალზე გაგძელდა ამით ვათავებ დიდად პატვიცემული ამხ. ლაფრენტი პავლეს ძევ, რასაც უმორჩილესად მოგართმევთ თქვენ ცნობად.

დიდი პატვიცემით, თქვენი უმორჩილესი სიძველეთა
კულტურის დაცვის კომიტეტის რაიონის რწმუნებული
და მუზეუმის გამგე - /კოტე გვარამაძე/

1936./X - ქალ. ახალციხე

მისამართი: ქ. ახალციხე-რაბათი, ძველი აბასთუმნის ქუჩა.¹⁰

კონსტანტინე გვარამაძის აღნიშნულ მიმართვას ოფიციალურად არაუინ გამოხმაურებია. უფრო მეტიც, აღნიშნული პრობლემა რომ არ განხაურებულიყო, მის მიმართვას უშიშროების არჩევში მიუჩინეს ადგილი. რომ არა ჩვენს ქვეყანაში მომხდარი ცვლილებები, დღესაც უცნობი იქნებოდა მისი არსებობა.

წარმოდგენილი დოკუმენტი, მართალია, XX ს-ის 30-იანი წლებით თარიღდება, მაგრამ მას, ამდენი ხნის გასვლის შემდეგ დღესაც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა. სსრკ დაშლის შემდეგ, პოსტსაბჭოთა პერიოდში განსაკუთრებით გაძლიერდა ზოგიერთი სომეხი „მეცნიერისა“ და სომხური სამღვდელთების პრეტენზიები საქართველოს ტერიტორიაზე და მის ფარგლებს გარეთ არსებული უძველესი ქართული ტაძრების მიმართ. მათი მითვისების მიზნით ისინი სხვადასხვა სახის ფალსიფიკაციას მიმართავენ. მართალია, სომეხ „მეცნიერთა“ და სასულიერო პირთა პრეტენზიებს ქართველმა მკვლევარებმა არაერთი მეცნიერულად დასაბუთებული ნაშრომების გამოქვეყნებით უპასუხეს,¹¹ მაგრამ ისინი დროდადრო ამ საკითხს,

მეტნაკლები სიმწვავეით მედიისა და სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების საშუალებებით, წინ წამოსწევენ ხოლმე. ეს საკითხი მათთვის განსაკუთრებით აქტუალური მაშინ ხდება, როცა პოლიტიკური ვითარება იძაბება ამიერკავკასიაში. ამკარაა, რომ აღნიშნული საკითხი პოლიტიკური ელფერის მატარებელია.

აქედან გამომდინარე, კონსტანტინე გვარამაძის ზემოაღნიშნული წერილი, მიუხედავად მისი სიძველისა, ეხმიანება ბოლო დროს სომეხთა ზოგიერთი საერო და სასულიერო პირის გააქტიურებას.

ამ მხრივ აღსანიშნავია, 2014 წლის 10 დეკემბრით დათარიღებული სომხეთის ეკლესიის საქართველოს ეპარქიის მმართველი ეპისკოპოსის ვაზგენ მირზახანიანის საქართველოს პრემიერ-მინისტრის, ბ-ნ ირაკლი ღარიბაშვილისადმი გაგზავნილი მიმართვა. მიმართვაში სომხეთის ეკლესიის საქართველოს ეპარქიის მმართველი ეპისკოპოსი მოითხოვს 442 ტაძრის (ქართული მედია რატომღაც 450 მიუთითებს) და სხვა შენობა-ნაგებობების გადაცემას. მიმართვას დანართის სახით ახლავს მათ მიერ შედგენილი სია იმ ძეგლებისა, რომლის გადაცემას ისინი ითხოვენ.

სომეხი ეპისკოპოსის მიმართვაში, რომ აღარაფერი ვთქვათ ჩამონათვალზე, ისტორიული ფაქტების დამახინჯებას აქვს ადგილი. მღვდელმთავარი აღნიშნავს, რომ საქართველოში სომეხთა სამოციქულო ეკლესია მეხუთე საუკუნიდან მოქმედებდა. ჯერ ერთი, სომხური ეკლესია V საუკუნიდან საქართველოს ტერიტორიაზე არ არსებობდა და ბუნებრივია მათი ტაძრებიც ვერ ამუშავდებოდა. ამასთანავე, რომ საეკლესიო განხეთქილებამდე (VII ს.), თუკი საქართველოში სომეხი მრევლი არსებობდა, იგი უსათუოდ საქართველოს იურისდიქციაში იქნებოდა მოქცეული, რადგან საეკლესიო სამართლით აკრძალულია — სხვა სახელმწიფოს ტერიტორიაზე ერთი და იმავე აღმსარებლობის სხვადასხვა ეროვნების მრევლს საკუთარი, ამ შემთხვევაში სომხური, ეკლესიები ჰქონდეს.

რაც შეეხება მიმართვას თანდართულ დანართს, აქ უამრავი შეცდომაა. სომეხი ეპისკოპოსი საქართველოს ისეთ კუთხეში ასახელებს სომხურ ტაძრებს, სადაც ეროვნებით სომეხებს არასოდეს უცხოვრიათ (მაგ., ზუგდიდი, ხარაგაული და სხვ.). გარდა ამისა, სომეხთა მღვდელმთავარი მოითხოვს აგრეთვე სამხრეთ საქართველოში სომეხ კათოლიკეთა ტაძრების გადაცემას. ამ მოთხოვნით სომეხთა ეპარქიის მმართველი XIX ს-ში გვაბრუნებს. ცნობილია, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის და ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუ-

ქმების შემდეგ, რუსეთის ხელისუფლებამ ევროპელი კათოლიკე მისიონერების გაძევების შემდეგ, სამხრეთ საქართველოს კათოლიკეთა მწყემსობა დააგალა თურქეთიდან გადმოსულ სომეხ კათოლიკე მღვდლებს, რომლებმაც დაიწყეს ქართველ კათოლიკეთა გასომხება. მათ წინ აღუდგნენ ადგილობრივი ქართველი კათოლიკეები, მაგრამ ვერაფერს გახდნენ. სომეხ კათოლიკე მღვდლებსა და იმპერიის საეკლესიო პოლიტიკას დაუპირისპირდა პეტრე ხარისჭირაშვილი, ივანე გვარამაძე, მიხეილ თამარაშვილი და სხვები. მათ თავიანთ ნაშრომებში არაერთხელ დაიცვეს მესხი ქართველი კათოლიკეების პოზიციები. კონფესიური სხვაობის მიუხედავად, მათ აგრეთვე მხარს უჭერდნენ ქართველი საერო და სასულიერო პირები (ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ეპისკოპოსი ლეონიდი და სხვ.).

ჩვენ, რა თქმა უნდა, შორს ვართ იმ აზრისგან, რომ საქართველოში სომეხთა ეთნოსი არ არსებობდა და არ ჰქონდათ თავიანთი ეკლესიები, მაგრამ არა იმ რაოდენობით, რომელსაც სომეხთა ეპარქიის მმართველი აცხადებს. XI ს-დან სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის შემდეგ სომეხთის ტერიტორიები ხან საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა, ხან კიდევ მუსულმანთა ქვეყნებისა. სხვადასხვა ეპოქაში ისინი ქართველ მეფეთა დახმარებით საქართველოშიც სახლდებოდნენ, განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოში. გვიან ფეოდალურ ხანაში, XVI-XVIII სს-ში, სახელმწიფოებრიობის დასუსტების შემდეგ, აღმოსავლეთ საქართველოში სომეხი სასულიერო პირები გააქტიურდნენ და დაიწყეს ქვემო ქართლისა და თბილისის შემოგარენის ქართველი მოსახლეობის მონოფიზიტურ სარწმუნოებაზე გადაყვანა. ამ გზით ისინი ცდილობდნენ მრევლის გაზრდას. ეს პროცესი XIX ს-შიც გაგრძელდა.¹²

XIX ს-ის დასაწყისში, სახელმწიფოებრიობისა და ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ, საქართველოში მოღვაწე სომეხური სამღვდლოება განსაკუთრებით გააქტიურდა. რუსეთის ხელისუფლება სომეხებს კავკასიაში თავის დასაყრდენად მიიჩნევდა და გარკვეულ პრივილეგიურ უფლებებსაც აძლევდა. რუსეთის მთავარმმართველის პასკევიჩის ხელმძღვანელობით 1830 წელს სამხრეთ საქართველოში თურქეთიდან ჩამოსახლეს 30 ათასი სომეხი ოჯახი, რომელთა შთამომავლები დღესაც ცხოვრობენ ნინოწმინდის, ახალქალაქის, წალკის და სხვა რაიონებში. ჩამოსახლებულმა მოსახლეობამ მიითვისა ამ ტერიტორიაზე არსებული ძველი ქართული ქრისტიანული ტაძრები, მათზე არსებული ქართული წარწერები კი სომეხურით შეცვალა. ეს პრო-

ცესი განსაკუთრებით სიმწვავეთ დაისვა XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში. ამ კუთხის ქართველი საზოგადო მოღვაწეები (ივ. გვარამაძე, კ. გვარამაძე და სხვები) ქართულ პერიოდულ პრესაში ხშირად აქვეყნებდნენ წერილებს სამხრეთ საქართველოში არსებული ქართული ტაძრების სომხურად გადაკეთების და მათზე არსებული ქართული წარწერების წაშლის შესახებ. გარდა ამისა, აღნიშნულ ფაქტებზე არსებობს, აგრეთვე, საინტერესო საარქივო მასალებიც.

ანალოგიური ვითარება შეიქმნა აღმოსავლეთ საქართველოში, ქვემო ქართლში, შიდა ქართლსა და კახეთში. XIX ს-ის II ნახევარში გამოძვალ ქართულ და რუსულ პერიოდულ პრესაში ხშირად ქვეყნდებოდა წერილები იმის შესახებ, რომ სომეხმა სასულიერო პირებმა მიიტაცეს ქართული ეკლესიები ბორჩალოში, თელეთში, გურჯაანში, შულავერში, თბილისის შემოგარენში – წყნეთში, მცხეთაში, ნინოწმინდაში, საგარეჯოში, ბორჯომში, აბასთუმანში, ახალციხეში და სხვა. მართალია, ქართული მედია აშუქებდა აღნიშნულ ფაქტებს, მაგრამ ადგილობრივი ხელისუფლება საკითხის მოსაგვარებლად ნაბიჯს არ დგამდა, რის გამოც, პრესაში გამოქვეყნებული მასალების მიუხედავად, სომხური ეკლესია ძველი ქართული ეკლესიების ხარჯზე ახდენდა სომხური ეკლესიების გაზრდას. გარდა ამისა, მითვისებული ტაძრების დაკანონების მიზნით, ისინი ხშირად კავკასიაში სამოგზაუროდ ჩამოსულ უცხოელ მეცნიერებს ხშირად მცდარ ინფორმაციას აწვდიდნენ თბილისში არსებული სომხური და ქართული ეკლესიების რაოდენობის შესახებ. ასეთი მცდარი ცნობები გააჩნია დიუბუა დე მონპერეს და სხვებს. სომეხი ინფორმატორების სიცრუის შესახებ კარგად შენიშნავს XIX ს-ის შუა ხანებში თბილისში მყოფი ირანელი მოგზაური მაჯდ-ოს-სალტანე. იგი წერს: „თუმცა მე სომხური განათლება არა მაქვს, მაგრამ ზოგი რამ წამიკითხავს. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ისტორიულ საკითხებში სომხებს ახასიათებს უკიდურესი ტენდენციურობა, იმ ზომამდე, რომ იმასაც ამტკიცებენ, ნოე სომხურ ენაზე მეტყველებდაო.“¹³

XX ს-ის პირველ ოცეულში კიდევ უფრო გაიზარდა ქვემო ქართლში სომხური სამღვდლოების მიერ ქართული ეკლესიების მიტაცების ფაქტები. ამის შესახებ 1902–1916 წლების ქართულ პრესაში საინტერესო მასალებია გამოქვეყნებული.

გარდა ამისა, აღსანიშნავია, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დროს, მართალია, მოქმედი ეკლესიების (როგორც ქართული, ისე სომხური) რიცხვი ათეისტური ბოლშევიკური რეჟიმის მიერ შემ-

ცირდა, მაგრამ ამ დროს დიდი შეცდომები იქნა დაშვებული. XX ს-ის 60–70-იან წლებში, როდესაც მოხდა საქართველოს მასშტაბით ძველთა დაცვის სამმართველოს მიერ კულტურული მემკვიდრეობის აღრიცხვა და პასპორტიზაცია, ძველთა დაცვის მუშაკებს, სამწუხაროდ, არავითარი კვლევები არა ჩატარებიათ და მხოლოდ ადგილობრივი მოსახლეობის გამოკითხვისა და მათ მიერ მიწოდებული, ზშირად მცდარი ინფორმაციის საფუძველზე შეადგინეს ძველთა პასპორტები. ამიტომ აღნიშნული პასპორტიზაცია უნდა გადაისინჯოს შესაბამისი დარგის მკვლევარების მიერ. ადრე ჩატარებული პასპორტიზაციის შედეგად სამხრეთ საქართველოში და ქვემო ქართლში ძველების დიდი ნაწილი სომხურ ტაძრებად არის მიჩნეული.

საკითხის საბოლოო გადაჭრის მიზნით სახელმწიფომ უნდა გამოეყოფოს თანხები, შედეგს მკვლევართა ჯგუფი, რომელშიც სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები შევლენ და მათ მიერ ჩატარებული ობიექტური კვლევების შედეგად რამდენიმე წლის შემდეგ ჩვენ გვექნება სერიოზული ნაშრომი, რომელთაც ამით საკითხი საბოლოოდ უნდა გადაწყვიტოს. გარდა ამისა, ისტორიული საქართველოს ნაწილში, ქვემო ქართლში (ლორე-ტაშირი), რომელიც ამჟამად სომხეთის შემადგენლობაშია, დღემდე არსებობს ქართული ძეგლები, სომხურ მხარეს უნდა მოეთხოვოთ მათი გადმოცემა. აღნიშნული საკითხი სახელმწიფოებრივ დონეზე უნდა გადაწყდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა და შენიშვნები

1. ნ. ყრუაშვილი, კონსტანტინე გვარამაძე, თბ., 1999, გვ. 32-34; შდრ. ს. ცაიშვილი, კონსტანტინე ივანეს ძე გვარამაძე (1867-1943), კრებული სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები, III, თბ., 1968, გვ. 161-163.

2. იხ. ჟურნალი „კვალი“, 1895, ნაწ. I.; „აკაკის კრებული“, 1899, №7 და სხვ.

3. ნ. ყრუაშვილი, დასხ. ნაშრომი, გვ.54.

4. იქვე, გვ.54.

5. ს. ცაიშვილი, დასხ. ნაშრომი, გვ. 163.

6. ნ. ყრუაშვილი, დასხ. ნაშრომი, გვ. 53.

7. ფილიპე იესეს ძე მახარაძე (1868-1941), საბჭოთა პარტიული მოღვაწე. 1936 წლისათვის იგი იყო საქართველოს სსრ სახკომსაბჭოს თავმჯდომარე.

8. ლავრენტი პავლეს ძე ბერია (1899-1953), საბჭოთა პარტიული მოღვაწე. 1927 წელს დაინიშნა საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის ხელმძღვანელად. 1936 წელს იგი იყო საქართველოს ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი.

9. იაკობ მიხეილის ძე ვარძიელი (1891-1938), საბჭოთა პარტიული მოღვაწე, დამთავრებული ჰქონდა მოსკოვის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი. 1936 წელს იგი იყო ახალციხის რაიადმასკომის თავმჯდომარე.

10. შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 2914, აღწერა 2, საქმე №37, ფურცელი 5-20.

11. დაწვრილებით იხ: ბ. არველაძე, „სომხური“ თუ ქართული ეკლესიები საქართველოში! თბ., 1996; მისივე, ეჯიმიწიანი თბილისის წმინდა ნიკოლოზის (სურბ-ნშანის) ეკლესიის გადაცემას უპირობოდ მოითხოვს, თბ., 2009; მისივე, სომხური თუ ქართული ეკლესიები საქართველოში, თბ., 1996; მისივე, „ქვანი კვლავ ღაღადებენ“ (სტატიები და გამოკვლევები), თბ., 2004; თ. იველაშვილი, ბ. არველაძე, მარდიდის ივანე ნათლისმცემლის ეკლესია, თბ., 2009; სომხეთი – მტერი თუ მოყვარე, ანუ რატომ იჩემებენ სომხები 650 ეკლესიას, თბ., 2006; დავიცვათ ქართული ეკლესიები, ვიცოდეთ ჩვენი ქვეყნის ნამდვილი ისტორია, თბ., 2014.

12. დაწვრილებით იხ. შავშელი (ზ. ჭიჭინაძე), ქართველი გრიგორიანები, თბ., 1906.

13. მაჯდ-ოს-სალტანე, ქალაქ თბილისის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, თარგმნა და კომენტარები დაურთო მ. მამაცაშვილმა, თბ. 1971, გვ. 37.